

VERGİLERİN İNİKÂSI VE BAZI MİKRO EKONOMİK TESİRLERİ

Asistan Erden ÖNEY

GİRİŞ

Modern devletlerde kamu giderleri büyük ölçüde vergilerle karşılanmaktadır. Bugün devlet iktisadî ve politik gayelerle hareket etmek mecburiyetindedir. Fertlere satın alma gücünü arttırmak malî yardımlarda bulunmak, iktisadî istikrarsızlıkların giderilmesi, çeşitli istihsal sektörlerinin geliştirilmesi için bir müteşebbis gibi yatırımlar yapmak devletin vazifesi haline gelmiştir. Devletin malî, iktisadî ve politik gayelerle giderlerinin artması, bunların finansmanı için gerekli vergilerin de artmasına sebep olmaktadır. Her ne kadar vergi geliri, devlet tarafından topluma faydalı olacak çeşitli hizmetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılmakta ise de, vergilerin fertler, teşebbüsler ve dolayısı ile ekonomi üzerinde bazı tesirler meydana getireceği de açıktır. Kaldı ki, vergi yükünün kimin üzerinde kalacağı ve bundan kimin müteessir olacağı hususu oldukça önemlidir.

İncelememizde vergilerin inikâsı ile bazı mikro ekonomik tesirleri üzerinde durmaya çalışacağız. Bunun için, gelir vergisi, kurumlar vergisi, masraf vergileri ve arazi ve bina vergileri şeklinde ayırım yapmayı ve üzerinde durmak istediğimiz hususları bu kategoriler içinde incelemeyi uygun bulduk. Masraf vergileri için gümrük vergileri önemli bir yer işgal ettiği için bu kalemi ayrı inceleyeceğiz. Şimdi meselenin mahiyeti ve bazı tarifler üzerinde kısaca duralım.

1. İnikâsın mahiyeti ve yönü;

İnikâs, vergi yükünün, fiyat mekanizması vasıtasıyla baskısı

Doktrinde verginin inikâsı ile ilgili bazı görüşler vardır. Fizyokratlar vergi yükünün, daima , safi hasılanın yegâne kaynağı olan ziraat üzerinde kalacağını söylemişlerdir. Klâsiklerin düşünceleri de fizyokratlarınkine çok yakındır. Bunlar toprak hasılatına konan verginin devredilemeyip rant üzerinde kalacağını ifade etmişlerdir. Ücret üzerine konan vergi ise, diğer istihsal faktörleri üzerine inikâs ettirilecektir.

Diğer bazı doktrinlere göre vergi hudutsuz olarak inikâs edecektir. (1) Bu görüşte, vergi devamlı olarak inikâs etmek suretile ekonomiye yayılacak ve mükellefler üzerinde çok az bir yük teşkil edecektir. Hattâ bazı iktisatçılara göre vergi kimsenin üzerinde kalmayacaktır.

Modern doktrin yukardaki görüşlerden farklıdır. Bir kere verginin inikâsı piyasa şartlarına, ikinci olarak vergilerin karakterlerine bağlıdır. İnîkâs, fiyat mekanizması yolu ile olmaktadır. Bu bakımdan arz ve talep elâstikiyetleri ile yakından ilgilidir. Kaldı ki, her verginin inikâsı aynı derecede değildir. Bazı vergiler kolaylıkla inikâs edebileceği gibi, bazı vergilerin inikâs imkânları çok zayıftır. Bu yüzden gerek fizyokrat ve klâsik düşünce, gerek hudutsuz inikâs teorisi bugün terkedilmiştir.

İnikâs üç şekilde olmaktadır;

a) **İleriye inikâs** : Vergi yükü, verginin ilk konduğu yerde kalmayacaktır. Vergi mükellefi vergi yükünü başkasına yüklemeye çalışacaktır. Eğer müstehlik, vergi ödeyen müstahsilin malından daha çok alıyorsa, müstahsil fiyatı arttırmak suretile, verginin bir kısmını müstehlike inikâs ettirecektir. (2) Buna ileriye inikâs adı verilir.

b) **Geriye inikâs** : İleriye inikâs fiyatı yükselterek vergi yükünün müstehliklere devredilmesi olduğu halde, geriye inikâs, vergi yükünün, istihsal faktörlerinin fiyatlarını azaltarak, faktör sahiplerine devredilmesidir. Eğer vergiyi ilk ödeyen alıcı ise, bunlar istihlâk malları taleplerini kısıtları takdirde vergi müteşebbisin üzerinde kalacaktır. Ancak bu sebeple faktör talebi de azalıyorsa, verginin bir kısmı faktör sahiplerine aksedecektir.

(1) Neumark: *Maliyeye dair tetkikler* Sh. 121. İktisat Fakültesi yayımları. İsmail Akgün Matbaası, İst. 1951.

(2) Poole, K. E.: *Public finance and economic welfare* Sh: 119

Rinehart and company New York 1956.

İş verenler işçi ücretlerini azaltmak suretile vergiyi geriye inikâs ettirebilirler. Ancak bu, piyasada talebin çok elâstik olduğu, yani, ileriye inikâs imkânlarının olmadığı ve işçilerin teşkilâtlanmamış bir durumda buldukları zaman görülür. İşçiler kuvvetli bir sendika kurmuşlarsa, pazarlık güçleri yeter derecede sert ise geriye inikâs gerçekleşemez. Bilhassa talebin kifayetsiz olduğu depresyon devrelerinde işçiler teşkilâtlanmışsa ve ücret azalmalarına karşılıklı bir mani varsa veya kamu oyunun tazyiki oldukça kuvvetli ise, geriye inikâs imkânsız olacak ve vergi yükü işverenlerin üzerinde kalacaktır. (3).

Geriye doğru inikâsın bir diğer şekli de, verginin kapitalizasyonudur. Kapitalizasyonun olabilmesi için;

- a) Üzerinden vergi alınacak şeyin dayanıklı bir mal olması,
- aa) Sermaye değerini haiz olması ve yıllık bir irat meydana getirmesi icap eder. (4) Vergi kapitalizasyonu alış esnasında olacak ve mal üzerine konan vergi kapitalize edildikten sonra teklif edilen fiyattan indirilip satıcıya ödenecektir. Bunu bir misalle izah edelim: Farzedelim ki bir arazinin yıllık vergi ve gelir durumu aşağıdaki gibi olsun :

Gayri safi gelir	10.000
Yekûn masraflar	7.000
Vergiden evvelki net gelir	3.000
Vergi	1.000
Net gelir	2.000

Piyasada cari faiz haddi % 5 iken bu arazinin satın alınmak istendiğini kabul edelim. Her sene 2.000 net gelir kazanılabildiğine göre araziye alan şahıs araziye 40.000 lira ödeyecek ve yaptığı 40.000 liralık bir yatırımla senede 2.000 liralık bir gelir elde etmiş olacaktır. Eğer vergi olmasaydı, arazinin hasılatı 3.000 lira olacaktı. Cari faiz haddi ile kapitalize edilmiş değeri, $(3.000 \cdot 100 / 5) = 60.000$ olacaktır ve araziye ödenmesi gerekecektir. Demek oluyor ki, vergi

(3) Taylor, P.: *The economics of public finance*, Sh: 263.

The Macmillan Company, New York 1953 Revised edition.

(4) Jèze, G.: *Maliye ilmi ve Fransız mali mevzuatı hakkında başlangıç dersleri*, Sh. 385. Çev: M. Ertuğruloğlu. Ank. 1957.

dolayısı ile alıcı araziye 60.000 değil 40.000 lira ödemekte ve $(1.000.100/5)=20.000$ lira değerindeki verginin kapitalize edilmiş kısmını fiyattan düşmek suretile, satıcı üzerine inikâs ettirmektedir.

Vergi dolayısı ile senet kıymetlerinin düşmesi de kapitalizasyon hâdisesinden ibarettir. 100 liralık bir senedin 5 lira getirdiğini ve % 1 lik bir vergi konduğunu düşünelim. Senedin geliri 4 liraya düşecektir. Şu halde senedin kıymeti, verginin cari faiz haddi ile kapitalize edilen değeri $(1.100/5=20)$, düşüldükten sonra bulunacak olan 80.— dır. Dolayısıyla bu senedin satışı sırasında da alıcı 80.— ödemek suretile vergiyi satıcı üzerine inikâs ettirmiş, başka bir deyimle, vergi, kapitalize edilen değere eşit bir kıymet tenezzülü ile itfa edilmiştir. Artık bu satıcı üzerinde kalmıştır ve inikâs ihtimali de yoktur. Aksine, vergi %1/2 ye düştüğü takdirde, senetlerinin kıymeti 80.—den 90.—a çıkmak suretile bir kıymet artışına sebebiyet verir.

c) **Katmerli inikâs** : Eğer müteşebbis vergiyi imal ettiği malın fiyatına ilâve etmek suretile müstehlike inikâs ettirebiliyorsa, bu takdirde, kârı eskisine nisbetle daha fazla artacaktır. Meselâ Müteşebbisin mamulünü 10.000.— imal ettiğini ve % 10 kârla sattığını düşünelim. Bu takdirde satış hasılatı 11.000 ve net kârı 1.000.— dır. Eğer malın kıymeti üzerinden 1.000 lira vergi alınıyorsa mamülün maliyeti 11.000 olacak ve bunu fiyatlara intikal ettirip % 10 kârla sattığı zaman satış hasılatı 12.100.— ve net kârı da 1.100 lira olacaktır. Gövülüyor ki ikinci halde net kâr, birincisine nazaran 100.— daha fazladır. Buna katmerli inikâs denmektedir.

2. Vergilerin iktisadî tesirleri,

Vergiler fertlerin satın alma gücünü kısarlar. Her ne kadar devlet kamu tercihini ön plâna alıyor ve vergi gelirini bu maksatla harcıyorsa da, fertlerin yaptıkları fedakârlık devlet harcamaları ile tamamen telâfi edilemez. Her ferdin devlet tarafından görülecek hizmetlerden elde ettiği faydalar farklıdır. Esasen devlet ve fertler başka başka şeyler talep ederler. Bu bakımdan devlet her zaman ferdin talep ettiği hizmetleri yapmayacaktır. Bunlar yapılsa bile yani masrafın mahiyeti aynı olsa bile, vergi fertler üzerine

Vergilerin millî ekonomi üzerindeki tesirleri de önemlidir. Çünkü vergiler, yatırıma gidecek fonlardan alındıkları taktirde, sermaye teşekkülünü güçleştirmekte, harcamalardan alındığı müddetçe de ekonominin içinde bulunduğu duruma göre, talep kifa-yetsizliğine sebep olmakta veya aşırı talebi kısmaktadırlar. Vergiler istihsal faktörlerinin terkibine de tesir ederler ve müteşebbislerin vergilenmeyen istihsal faktörlerine kaymalarına ve istihsal metodlarını değiştirmelerine sebep olurlar. Vergilerin bu hususiyetleri enflâsyon ve deflâsyon sırasında takip edilecek politikanın dikkatli bir şekilde seçilmesini icabettirir.

Fakat biz vergilerin makro ekonomik tesirleri üzerinde durmayacağız. Burada öncelikle üzerinde durmak istediğimiz husus, vergilerin fertler üzerindeki refah tesirleridir. Bu meseleyi gelir ve istihlâk vergilerini mukayese etmek suretile incelemeye çalışacağız. Ayrıca vergilerin istihsal faktörleri, arzları ve talepleri üzerindeki tesirlerinden kısaca bahsedeceğiz.

A. GELİR VERGİSİ

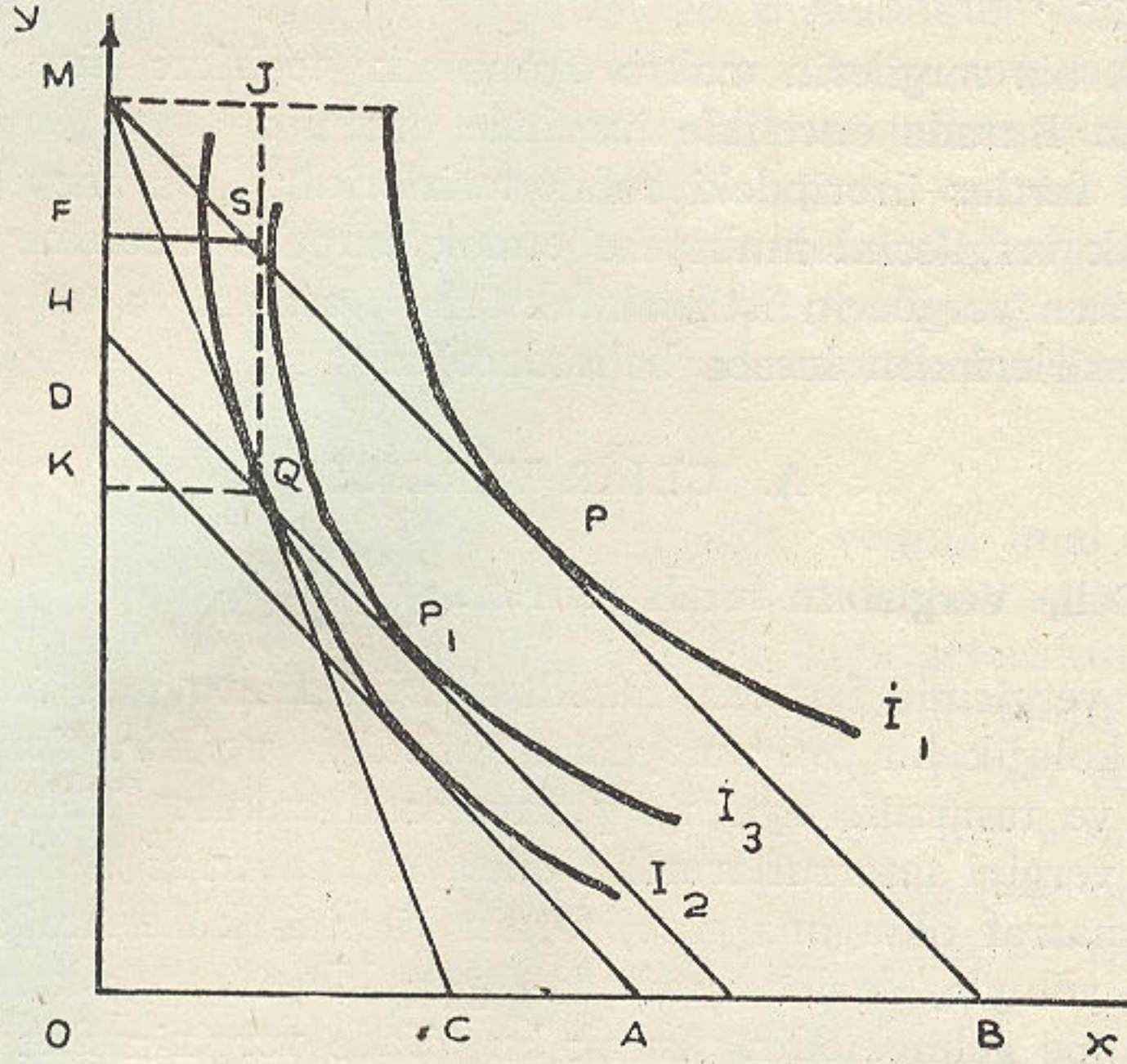
1. Gelir Vergisinin refah tesirleri :

Gelir vergisinin fertlerin maddî gelirini azalttığı ve fertler üzerinde psikolojik bir tesir meydana getirdiği açıktır. Vergi ferdin istihlâke ve tasarrufa ayırdığı parayı azaltacaktır. Yüksek gelirli kimseler vergiyi tasarruflarından öderler. Tasarruf ileriye bırakılmış bir masraf olduğuna göre, ferdin ileride kullanacağı bir tercih vergi yoluyla, devlet tarafından gerçekleştirilecek kamusal bir tercih haline gelmektedir. Ancak bu ifade verginin fert üzerinde nötr bir tesiri olduğu neticesini çıkarmaya elvermez. Çünkü devletin yapacağı masrafla, ferdin yapacağı masraf aynı değildir. Zaten ferdin kendi yaptığı masraflardan elde ettiği fayda ile kamu hizmetlerinden elde edilen fayda arasında bir eşitlik aramak mânâsızdır.

Gelir vergisinin fakir tabakalar üzerinde yaptığı tesir, istihlâki kısma şeklinde ortaya çıkar. Aşağı gelir seviyesinde fertlerin marjinal istihlâk temayülleri yüksektir ve tasarrufları yoktur. Her ne kadar müterakki vergi sistemi vergi adaletini sağlayan bir unsur ise de, fakir gurubun gelirinin azalmasına mani olmaz. Verginin bu tesiri ferdin istihlâk plânını değiştirmesine sebep olur. Fert en az zaruri olana doğru istihlâkini yeniden plânlayacaktır. Daha az zaruri olan malların marjinal faydaları küçük olduğun-

dan, bu şekildeki bir hareket, marjinal faydaların da mutlak olarak artmasına sebep olacaktır. Hangi ihtiyaçtan vazgeçileceği, ihtiyacın şiddeti ile ilgili olduğu kadar ferдин alışkanlıkları ile de ilgilidir.

Genel olarak verginin fertler üzerindeki refah tesirlerini fark-sızlık haritası üzerinde inceleyebiliriz. Burada gelir ve hususî istih-lâk vergilerinin (tuz, tütün, alkol v.s.) refah tesiri beraberce mü-lâhaza edilecektir.

Şekil: 1

Ferdin para gelirini, OM, (ordinat) herhangi bir x malını da apsis üzerinde gösterelim. Buna göre fert OB kadar x malını OM kadar para harcaması ile alabilecek demektir. Şu halde MB doğrusunun eğimi x malının fiyatını göstermektedir. (5) Fert bu du-

(5) Gelir (OM) = OB . P_x olduğundan

$$\text{Fiyat (P}_x\text{)} = \frac{OM}{OB} \text{ dir.}$$

rumda I farksızlık eğrisinin MB bütçe doğrusuna teğet olduğu P noktasında muvazenededir. Şimdi müstehlikin alacağı x malı üzerine bir vergi konduğunu düşünelim. Bu takdirde fert OM kadar parası ile OC kadar mal alabilecektir. Yani malın fiyatı artmış (BM in eğimi $<$ CM in eğimi) ve ferdin istihlâki kısılmıştır. Çünkü müstehlik vergi yokken FS kadar x malı miktarına MF = JS kadar para ödemekte idi. Vergiden sonra ise gene aynı miktarda bir mala, (FS = KQ), KM miktar para ödemekte ve eskisine nazaran FK=SK kadar ödediği fazla vergi dolayısı ile bir refah kaybına uğramakta ve I farksızlık eğrisi üzerine gel-

2

mektedir. Hükümetin toplamış olduğu vergi hasılatı SQ kadardır. Müstehlikin tatminindeki bu azalma, müstehlikin gelirinde MD kadarlık bir gelir azalmasının sebep olduğu tatmin kaybının eşdeğeridir. Yani fiyatın artması neticesinde müstehlikin ulaştığı daha düşük bir farksızlık eğrisi ile, fiyat düşmediği halde ferdin gelirinde meydana gelen azalma (gelir vergisinin alınması) dolayısı ile müstehlikin ulaşacağı farksızlık eğrisi aynıdır. Bu eşdeğer tatmin kaybını ifade etmek üzere MB doğrusuna paralel ve aynı farksızlık eğrisine (I) teğet olacak şekilde paralel çiziyoruz.

2

(DA). Dolayısı ile MD miktarı, gelir vergisi ile devlet tarafından elde edilen hasıladır. Diyagramdan da görüleceği üzere, MD daima FK dan, yani hususi istihlâk vergisi hasılatından büyüktür. Buradan şöyle bir netice çıkmaktadır.

a) Fertlerin tatmin kaybı aynı olduğuna göre, devlet âmme gelirini arttırmak bakımından gelir vergisini tercih etmelidir. (6) Çünkü gelir vergisi hasılatı (MD), istihlâk vergisi hasılatından (FK) daha büyüktür.

b) Eğer devlet her iki vergiden de eşit miktarda toplamak istiyorsa, yani FK=MD olacaksa, (7) bu takdirde gelir vergisini tercih etmelidir. (8) Çünkü fert daha yüksek bir tatmin eğrisine

(6) Scitovsky. T: *Welfare and competition* Sh: 67 Richard D. Irwin. Inc. Chicago-Illinois 1951.

(7) Bu takdirde FK = MD = SQ olacak şekilde MD doğrusuna paralel bir LH doğrusu çizilmektedir ve farksızlık eğrisi eskisine nazaran daha yüksek bir I eğrisi olmaktadır. P muvazene noktası Q ya nazaran daha iyi bir tatmin sağ-

gelecek, başka bir deyimle, ferdin gelir vergisi yoluyla uğradığı tatmin kaybı, istihlâk vergisi dolayısı ile uğradığı kayba nazaran daha az olacaktır.

Neticede şunu söyleyebiliriz ki, fertler üzerine yaptığı refah tesiri bakımından gelir vergisi tercihe şayandır. Her iki vergi arasında bir tercih konusu olduğu zaman sadece devletin elde edeceği hasılatın büyüklüğü değil fakat, bunların ayrı ayrı tesirlerinin incelenmesi icap eder. Çünkü istihlâk vergisi fertlerin harcamaları üzerinden alınmakta, halbuki gelir vergisi kazançlardan elde edilmektedir. Fakir insanların marjinal istihlâk temayülünün yüksek olduğu düşünülürse, istihlâk vergisinin bunlar için daha ağır bir yük teşkil edeceği söylenebilir. Gelir vergisi bakımından ise, fakirler düşük gelir gurubuna girdiğinden, daha az vergi verecekler ve vergi yükü daha az hissedilecektir. Ancak alınacak verginin çeşidi, devletin, halkın refahı bakımından takip edeceği politikaya bağlıdır. Eğer devlet halkın refah kaybını azaltmak, istihlâk harcamalarına daha fazla imkân vermek istiyorsa gelir vergisini tercih etmelidir. Şayet devlet, alkol ve tütün istihlâkını kısmak gayesi ile halkın sağlığı ile ilgileniyorsa, o takdirde hususi istihlâk vergisi koyacaktır.

Yukarıdaki müllâhazalardan gerek gelir vergisinin, gerek hususi istihlâk vergisinin ferde bir yük teşkil edeceği neticesi çıkmaktadır. Ancak George F. Brake, «istihlâk vergisinin refah veçhesi» mevzuunda yazdığı bir yazıda buna itiraz etmekte ve «ekonomi bir bütün olarak düşünüldüğü zaman bu faraziye yalnış olabilir» demektedir. (9) Buradaki iddia tam istihdam veya tam istihdama çok yakın bir ekonomi bakımından ileri sürülmektedir. Bu fikre göre «eğer bir ekonomi tam istihdam seviyesinde ise, vergilerde genel bir azalma gelirlerin artmasına, gelirlerin artması da harcamaların artmasına sebep olacak ve fiyatlar yükselecektir. Bu, ekonomide enflasyonun ortaya çıkması demektir. Şu halde devlet, vergileri azaltmamalıdır. Zira devlet bu şekilde hareket ettiği zaman fertlerin hayat standartları düşmeyecek, bilâkis, fiyat artışlarına mani olduğu için bilhassa düşük gelir gurubundaki insanların hayat seviyeleri yükselecektir. Nitekim dünya harbi esnasında yüksek vergiler hayat standardını düşürmemişler, kamu gi-

(9) George, F. Brake and Earl. R. Rolph: *Readings in the economics of taxation* chap: B/7 and Shoup editors, 1959, Sh: 112.

derlerinin finansmanı için gerekli borçlanma ve para yaratma ihtiyacını azaltmışlardır» (10).

Görülüyor ki, yukarıdaki fikir tam istihdam faraziyesine dayandırılmış ve tam istihdam seviyesinde vergileri arttırmanın fert üzerindeki yükünün nötr olacağı söylenmiştir. Başka bir deyimle, vergilerde meydana gelen bir artışın gerçek hayat standardını azaltacağı hakkında bir faraziye yapılamaz denmiştir. Bu iddia tam istihdam faraziyesi altında doğru olabilir. Ancak realitede bir ekonomi her zaman tam istihdam seviyesinde değildir. Bu bir ideal durumdur. Talep kifayetsizliği olan ekonomilerde vergiyi arttırma yoluna gitmek, bilhassa istihlâk vergileri koymak, mevcut talep kifayetsizliğini daha fazla arttırır ve fertler üzerinde ağır bir yük teşkil eder.

Gelir vergisi direkt ve endirekt olarak fertlerin harcanabilir gelirlerini azaltır. Vergi verenin geliri azalmışsa, bu direkt tesirdir. Veya vergi verenlerin gelirlerinin azalması neticesinde, başkalarının gelirleri azalmışsa, bu da endirekt tesirdir. Diğer taraftan devletin vergi hasılatı ile yaptığı âmme hizmetleri de direct ve endirect olarak fertlerin kazançlarına tesir eder. Ancak çeşitli fert guruplarına sağlanan faydaları hesap etmek zordur. Devletin millî müdafaa, adalet masraflarından fertlere temin edilen fayda bölünemez. Bunun dışında fertlere paralı veya parasız yapılan ödemeler vardır. Ancak bunlardan da vergi veren her fert bir menfaat sağlamaz. Meselâ yangın hizmeti için devletin yapmakta olduğu itfaiye masrafı, gelir gurupları arasında elde tutulan servet esasına göre tevzi edilir. Burada fayda, mal ve mülk sahiplerine tevzi edilmekte, fakat malı olmayanlar bu hizmetten faydalanamamaktadırlar. Şu halde devlet âmme hizmetlerini yapmakla fertlere fayda sağlamaktadır; fakat iyi bir maliye politikası bu açıkları kapatıldığı nisbette muvaffak olabilir.

2. Gelir vergisinin faktör arz ve talebine tesirleri :

Gelir vergisi, faktör arzına ve müteşebbislerin kararlarını değiştirmek suretile faktör talebine tesir eder. Bu tesirler neticede millî gelirin seviyesine ve dağılışına tesir edecektir.

(10) George Brake and Earl Rolph: A.G.E. Sh: 112

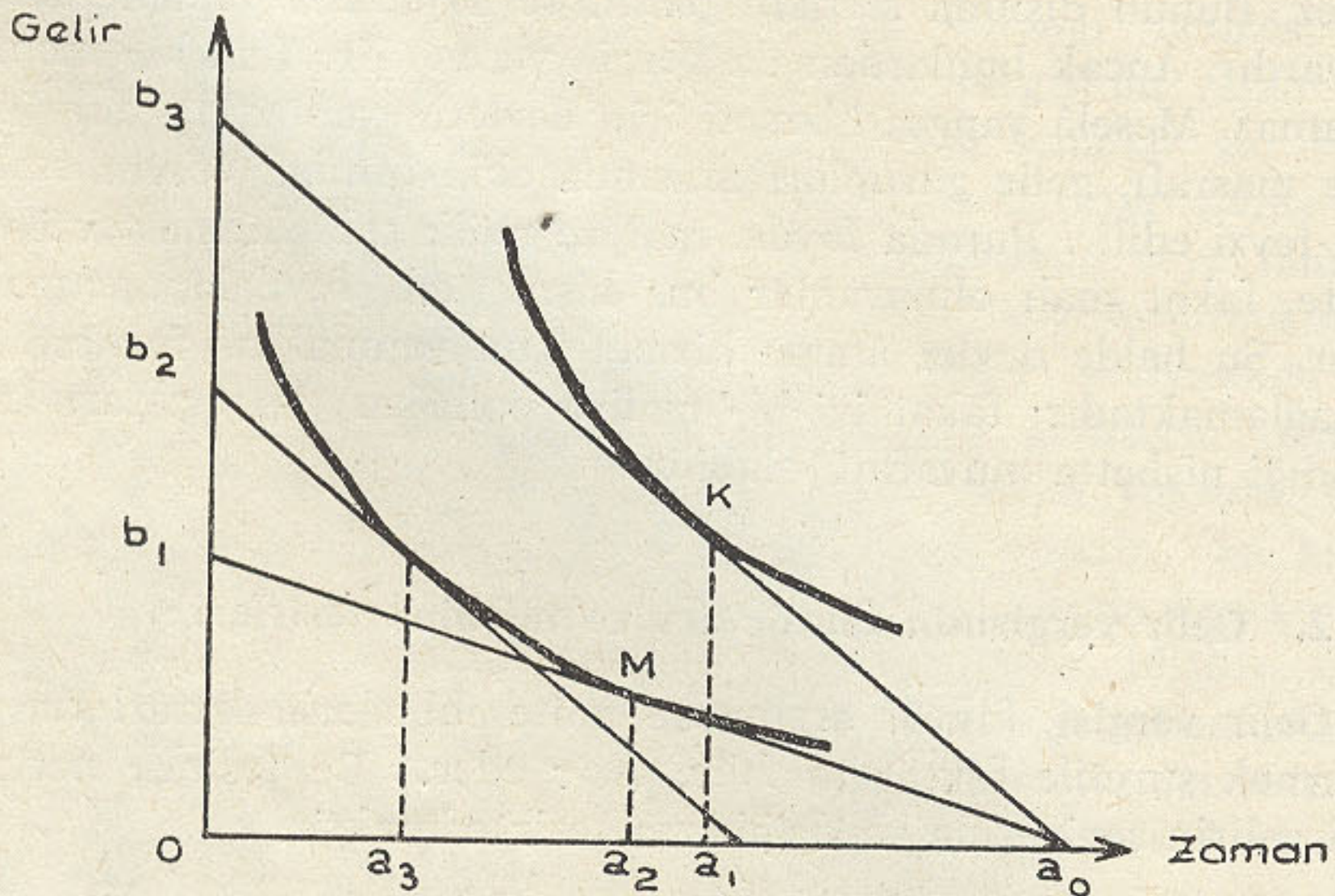
a) **Faktör arzındaki değişiklikler:** Gelir vergisi istihsal faktörleri sahiplerinin gelirini azaltacağından faktör arzı da azalacaktır. Ancak bu azalış arz elâstikiyetine bağlıdır. Eğer arz gayrı elâstikse arz miktarında değişme olmayacak, eğer pozitif elâstikse arz edilen miktar azalacaktır (11).

Meselâ gelir vergisinin işgücü arzı üzerine tesirini inceleyelim: Gelir azalması dolayısı ile ikame ve gelir tesirleri ortaya çıkacaktır (12). Eğer fertler eski yaşama standartlarının idamesini arzu ediyorlarsa, daha fazla çalışacaklardır. Bu bakımdan verginin gelir tesiri çalışmayı teşvik edicidir. Ancak gelir tesiri çalışma saatlerini azaltmak veya eskisi kadar çalışmak gibi negatif veya nötr tesirlerde meydana getirir.

(11) Due John: *Government Finance*; Sh: 199 Richard Irwin, Inc. Home wood, Illinois. Revised edition 1959.

(12) Gelir ve ikame tesiri grafikte izah edilebilir. Ordinat ücreti (gelir) apsis zamanı (boş ve çalışılan zaman) gösterir. (Çalışılan zaman a noktasından O noktasına doğru ölçülmektedir.) İlk pozisyonda ücretin a b doğrusunun eğimi $\frac{b}{a}$

mi, işçinin farksızlık eğrisinin i olduğunu ve muvazenenin de, K noktasında bulunduğunu farzedelim. Bu muvazene noktasında işçi a saat çalışmakta ve Ka ücreti almaktadır. Oa zamanı ise, geçirdiği boş va-

Şekil: 2

Bununla beraber daha evvelce de belirttiğimiz gibi işgücü, çalışma saatlerini azaltıp arttırmakta serbest değildir. Birçok memleketlerde işgücü teşkilâtlanmıştır. İşgücü saatleri sendikanın işverenlerle yaptığı kollektif iş akitleri ile tayin edilmektedir. Bu bakımdan verginin işgücü arzına tesiri az olacaktır. Ancak vergi haddi yüksek tutulursa, mukaveleye rağmen işgücü arzına tesir eder ve işverenlerle yeniden bir pazarlığa imkân verir.

Ailenin bazı fertleri günlük mesaisi dışında tamamlayıcı bazı işler de yapıyorlarsa, vergi bunların da arzlarına tesir edecektir. (13).

Gelir vergisi nakdî sermaye arzına da tesir eder. Çünkü gelir vergisi mevcut nakit parayı azaltınca, elinde likit halde sermayesi olan fert bunu ödünç vermeyecek veya bir işe yatıramıyacaktır. Halbuki fertler, hayat seviyelerini yükseltmek için yatırım yapmayı arzu ederler. Vergi ise, ikraz edilebilecek fonların arzını azaltabilir ve neticede fertler, daha az kazançlı ve daha az vergi verecek sahaya yatırım yapmak zorunda kalabilirler.

b) **Faktör talebine tesiri** : Vergi satınalma gücünün ferdi patrimuvandan devlet patrimuvanına nakli olduğuna olduğuna göre, hususi sektör hasılası azalacak, demektir. Şu halde teşebbüslerin vergi dolayısı ile kârlarının azalması, genişleme arzularını köstekleyecektir. Hattâ, başka teşebbüslerin sermayelerinin yardımını ile

kittir. Şimdi işçinin ücreti üzerine vergi konduğunu düşünelim. Bu takdirde ele geçen ücret azalacak ve boş zaman ucuzlayacaktır. Fert ii farksızlık eğrisine ve M muvazene noktasına gelecektir. Saat başına daha düşük ücret alınması ile fertler daha fakirleşmiş olacaklar ve bu gelir azalması, a b doğrusuna paralel, ii farksızlık eğrisine teğet olan bir doğru ile gösterilecektir. Şu halde saat başına ücretin düşmesi neticesinde varılan farksızlık eğrisi ile, ücret düşmediği halde alınan bir gelir vergisi dolayısı ile gelir azalması halindeki farksızlık eğrisi aynıdır. Burada a a gelir tesiridir. Ya-

ni fert fakirleştiği için eski hayat standardını devam ettirmek gayesi ile daha fazla çalışmakta ve daha az boş zamanı olmaktadır. (Negatif gelir tesiri). Fakat boş zaman ucuzlayacağı için fert daha fazla istirahat edecek ve a ten

a ye gelecektir. Böylece a a ikame tesiridir. ve daima pozitiftir. Nihai

muvazene noktası M dir. Şu halde K dan M e gelmesi ikame ve gelir tesirlerinin toplamı ile a a kadar olup negatiftir. Gelir tesiri, pozitif negatif

veya 0 dır.

genişlemek isteyen teşebbüslerin arzularını kıracak ve sermaye elde likit olarak tutulacaktır. (14) Kaldı ki gelir vergisi fertlerin gelirinden alındığı için, teşebbüslerin mallarına olan talep azalacak, talebin azalması bu malların istihsalinde kullanılan istihsal faktörlerinin talebinin azalmasına sebebiyet verecektir.

3. Gelir vergisinin inikâsı :

Gelir Vergisi, fertlerin bu vergiyi başkaları üzerine inikâs ettirme şeklindeki reaksiyonlarına yol açar. Bu reaksiyon faktör arzı ile ilgilidir.

Eğer faktör arzında bir azalma varsa inikâs görülecektir. Çünkü, negatif gelir tesiri veya ikame tesiri neticesinde işgücünün daha az çalışması ücretleri arttıracak, ücret artışı maliyetleri yükselteceği için fiyatlar artacak ve vergi müstehliklere inikâs edecektir. Ancak bu inikâs tam olmayacaktır. Zira ücreti artan işgücü de müstehlik olduğundan fiyattan müessir olacak ve vergi aynı zamanda bunlar üzerine de inikâs etmiş olacaktır.

Eğer faktör arzı, gelir tesiri ile artmışsa, bu takdirde ücretler azalacak ve maliyet unsuru olan ücret azalışı, fiyatları düşürecektir. Ücretler azaldığı için vergi inikâs etmeyecek ve işçiler sadece fiyat azalışından faydalanacaklardır.

Neticede işgücü arzının azalması veya artması verginin inikâsına imkân vermez. Bir kere, işveren ve sendika tarafından bu husus tahdit edilmiştir. İkinci olarak, vergi işverenin de kârını azalttığı için, ücretleri arttırma teklifini işverene kabul ettirmek oldukça zordur. Kaldı ki ücretler artsa bile, fiyat artışından gene işgücü zarar görecektir.

B. KURUMLAR VERGİSİ

1. Kurumlar vergisinin iktisadî tesirleri :

Kurumlar vergisi şirketlerin kârları üzerinden alınır. Bu bakımdan bu tip bir vergi, şirket kârlarını ve dolayısı ile genişlemeyi finanse edecek, yatırıma gidecek fonları azaltır. Hattâ şirketlerin genişlemek için ihtiyaç duydukları borç sermaye imkânlarını daraltır. Bu durumda müteşebbisler marjinal projelerden vazgeçeceklerdir. (15) Verginin gerek yatırım fonlarına gerek yatırım ka-

(14) Due. J.: A.g.e. Sh: 208.

(15) Due. J.: A.g.e. Sh: 232.

larına tesir etmesi, kalkınmayı da engeller. Çünkü kalkınma, teşebbüslerin kurulmasına, yatırımların artmasına bağlıdır. Anonim kurumlar vergisi buna imkân verecek kazançları önleyebilir yeni teknolojik gelişmeleri aksatabilir. Böylece ekonomiye yeni teşebbüslerin girememesi mevcut teşebbüslerle rekabeti önler ve teşebbüsler monopol durumlarını devam ettirirler.

Bazı iktisatçılar bu vergilerin, kurum kazançlarını azaltması monopol güçlerini zayıflatması sebebiyle, monopol tesisine karşı silâh olarak kullanıldığını ileri sürmektedirler. (16) Ancak bir maksat güdüldüğü zaman bu verginin oldukça yüksek oranlarda alınması icap eder. Tatbikatta ise vergi bu fonksiyon göremeyecek derecede tesirsiz kalmaktadır. Kaldı ki kurumlar vergisi vermeyen bazı işletmelerin de monopol olmaları tabiidir.

Kurumlar vergisinin teşebbüs kârlarını azaltması sebebiyle istihdam faktörleri talebini kısması ve yatırımları engellemesi her zaman doğru olamaz. Bu husus ekonominin içinde bulunduğu durumla yakından ilgilidir. Meselâ kurumlar vergisinin nisbeti ile savaşta harp masrafları da artıyorsa, yatırımlar da artacaktır. Çünkü devlet harcamaları, harp zamanlarında teşebbüs kârlarını artırır. Eğer vergi nisbetinin artışı ile birlikte, devlet, harp zamanlarında olduğu gibi, karşılıksız para basıyorsa, bu takdirde kurumlar vergisi yatırımları engellemeyecek, bilâkis teşebbüs kâr-daha fazla artacaktır.

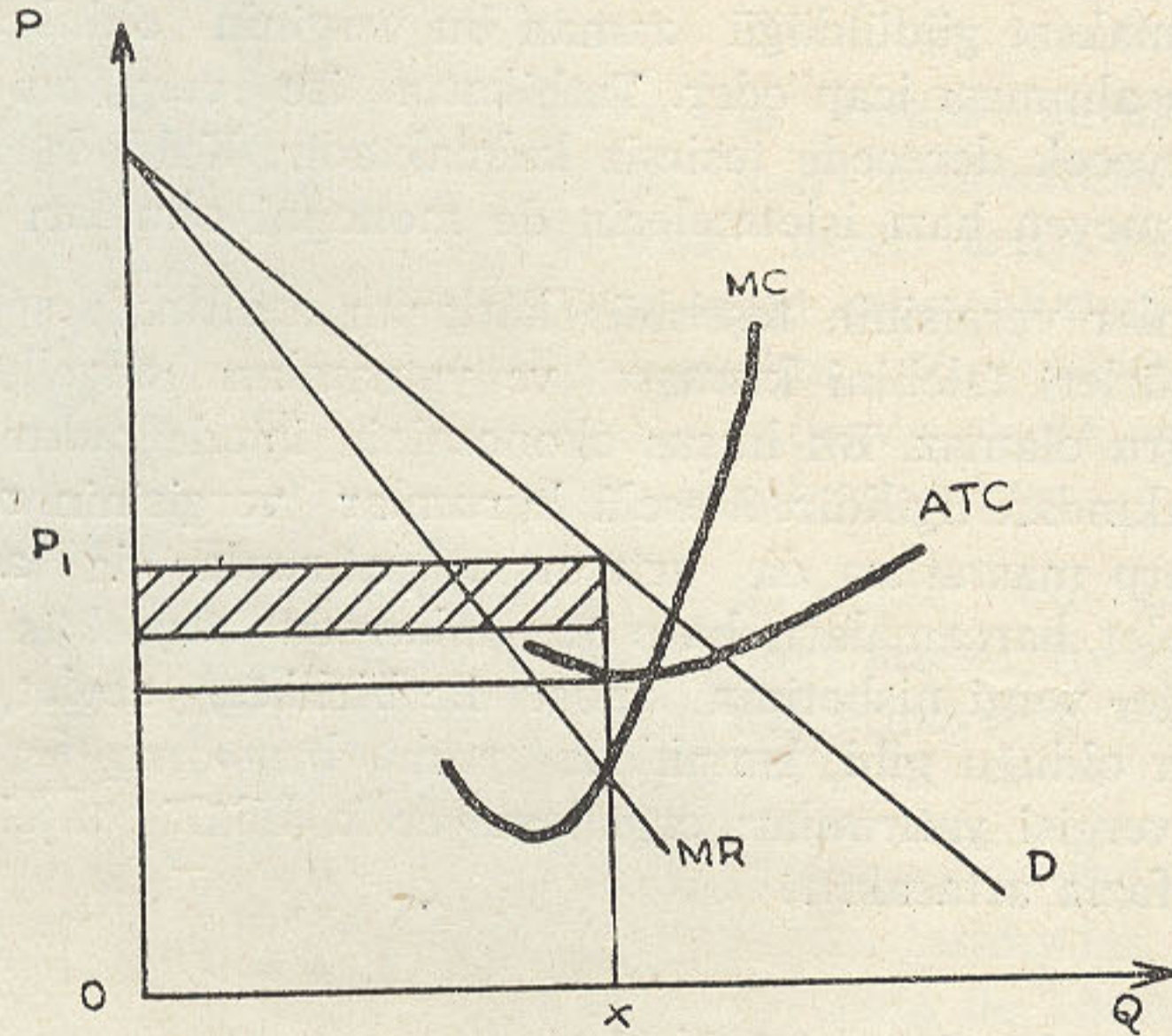
2. Kurumlar Vergisinin İnikâsı :

Kurumlar vergisi ve gelir vergisi «iktisadî fazla» (economic surplus) üzerinden alınmaktadır. (17). Bu bakımdan inikâs mekânı ile ilgili hususlar her ikisi için de aynı kabul edilebilir.

Bu tip vergiler inikâs etmezler. Çünkü azami kârı sağlayan output miktarında bir değişiklik olmayacaktır. Azami kâr, marjinal hasılabın marjinal hasılaya eşit olduğu noktada teşekkül eder. Teşebbüsün bu istihsal seviyesindeki vergi sonrası geliri, bu seviyenin ötesinde herhangi bir vergi sonrası gelirinden büyük olacaktır; (18). Eğer işletme vergi dolayısı ile outputu azaltıp fiyatı

arttırmak isterse, bu istihsal seviyesindeki geliri daha az olacaktır. Ancak bu seviyede daha az vergi ödemiş olmakla beraber, vergi sonrası geliri de azalmaktadır. Bu yüzden işletmeler gerek tam rekabette, gerek noksan rekabette, outputu azaltmak suretile fiyatları arttırıp, vergiyi inikâs ettirmeye çalışmayacaklardır.

Aşağıdaki şekilde taranmış kısım müteşebbisin kârından alınan vergiyi göstermektedir.

Şekil : 3

Fakat gerek firmaların bazı direkt reaksiyonları, gerek uzun devre analizi bakımından kurumlar vergisi inikâs edebilir. Bir ke-re bugün piyasalar mükemmellikten uzaktır. Bunun başlıca örneklerinden biri oligopol piyasalarıdır. Bu piyasalarda eğer kârlı işletme fiyat liderliği yapıyorsa, diğer işletmelerin de kendisi gibi hareket edeceğini düşünerek fiyatı arttıracaktır. Her işletme fiyatı arttırdığı zaman inikâs bahis mevzuu olacaktır. Ancak piyasada fiyat liderliği yapan bir firma olmayabilir. Esasen firmaların kâr marjları farklıdır. Rakip firmalar vergi yükünü tamamen kabul edip fiyatları arttırmazlarsa, fiyatları yükseltmiş olan firmanın

kimden rakiplerin davranışındaki belirsizlikler fiyat artışlarına engel olmakta ve bu piyasalarda da inikâs zorlaşmaktadır. (19)

Diğer taraftan kurumlar vergisinin uzun devrede, yatırımlar üzerine tesir etmesi, bu vergiden kaçmayı mümkün kılmaktadır. Çünkü şirket kazançlarının azalması dolayısı ile müteşebbisler genişleme teşebbüslerinden vaz geçecekler, hisse sahipleri temettüleri azalması karşısında senet almaktan sakınacaklardır. Neticede sermaye başka sahalara yatırılmış ve vergi yükünden kurtulmuş olunacaktır.

C. MASRAF VERGİLERİ

Masraf vergileri olarak bu kısımda genel istihlâk vergisi (sales tax), özel istihlâk vergisi (excise tax), gümrük vergileri, istihsal vergileri kastedilmektedir. Bu vergiler istihlâk harcamaları üzerinden alınmaktadır. Gerek iktisadî tesirleri, gerek inikâs şartları ayrıdır. Ancak bu vergilerin tasnifi, memleketten memlekete değişir. Meselâ bizim vergi mevzuatımızda genel istihlâk veya özel istihlâk vergisi şeklinde bir ayırım olmadığı halde, genel olarak gider vergileri adı altında, istihsal ve hizmet vergileri şeklinde bir tasnif vardır. İnîkâs ve tesir bakımından aynı karakteri haiz olduklarından izahlarda bir kolaylık olmak üzere bu vergilerden masraf vergileri olarak bahsedeceğiz. İnîkâs, arz ve talep şartları ile yakından ilgili olduğu için, piyasaları ayrı ayrı ele almak suretile bu mevzuu incelemeye çalışacağız.

1. Masraf vergilerinin iktisadî tesirleri :

Masraf vergileri işletmelerin masraflarını arttıracığı için faktör taleplerini azaltacaktır. Bununla beraber, biraz sonra da göreceğimiz gibi, firmalar vergiyi fiyat mekanizması yolu ile inîkâs ettirebilirler. ve faktör taleplerinde herhangi bir azalma meydana gelmeyebilir. Ancak tam bir inîkâs gayri elâstikî bir talep durumunda olacağı için, firmalar verginin bir kısmını yüklenmek zorunda kalacaklardır. Yani, verginin sebep olduğu fiyat artışı, satış hacmini daraltacaktır. Bunun neticesinde istihsal faktörüne olan talepte de azalma görülebilir. Faktör talebinin azalışı, faktör fi-

yatının düşmesine ve dolayısı ile faktör sahiplerinin gelirlerinin azalmasına sebep olur. Böylece istihlal faktörleri sahipleri de vergi yüküne katlanmak zorunda kalacaklardır.

Ancak meselenin bu şekildeki mütalâası, tek taraflı bir neticeye varmaya sebep olabilir. Çünkü vergi hasılatının devlet tarafından kullanılmasını da dikkate almak gerekir. Ancak sadece verginin tesirleri düşünülürken, faktör fiyatlarında bir azalma kaçınılmazdır, (20). fakat devlet, harcamalar yolu ile faktör talebinin artmasına sebep olabilir. Böylece verginin doğurduğu açık, devletin zıt yöndeki hareketi ile kapanabilir.

İstihlal vergisi fiyat artışına sebep olduğu için hasılaya olan talebi de kısacaktır. Bununla beraber bu vergilerin hasıla taleplerini bazı hallerde arttırdığı da görülmektedir. Şayet benzinden alınan vergi hasılatı, alınır alınmaz bir yol inşasına sarfediliyorsa, bu takdirde nakil vasıtaları artacak, bu artış benzin talebinin artmasına yol açacaktır. (21). Ancak bunu da istisnai bir durum olarak kabul edebiliriz.

Bu vergilerin enflasyon ve deflasyon devrelerinde kullanılmaları farklı neticeler hasıl eder. Daha evvel de işaret ettiğimiz gibi, bu vergiler istihlâki kısıcı olduğundan enflasyon devresinde gayet uygundur. Çünkü faktör talebi ve artan hasıla fiyatları sebeble hasıla talebi azalacaktır. Deflasyon devrelerinde bu vergilerden mümkün olduğu kadar sakınmak gerekir. Çünkü esasen düşük olan yekûn talep bu vergi sebeble daha fazla düşebilir. Eğer bu vergi deflasyon doğuruyorsa, işsizlik artacak, faktör sahipleri düşük faktör fiyatları sebeble daha az gelire sahip olacaklardır. Böylece vergi müstehlikten faktör sahipleri üzerine aksedecektir. Bu yük dağılımı faktör sahiplerinin arz elâstikiyetine bağlı olarak farklı şekilde meydana gelecektir. Devletin bu devrelerde, vergi politikasını deflasyona mani olabilecek bir şekilde ayarlaması ve açık finansman yoluna başvurması gerekir.

2. Masraf vergisinin inikâsı :

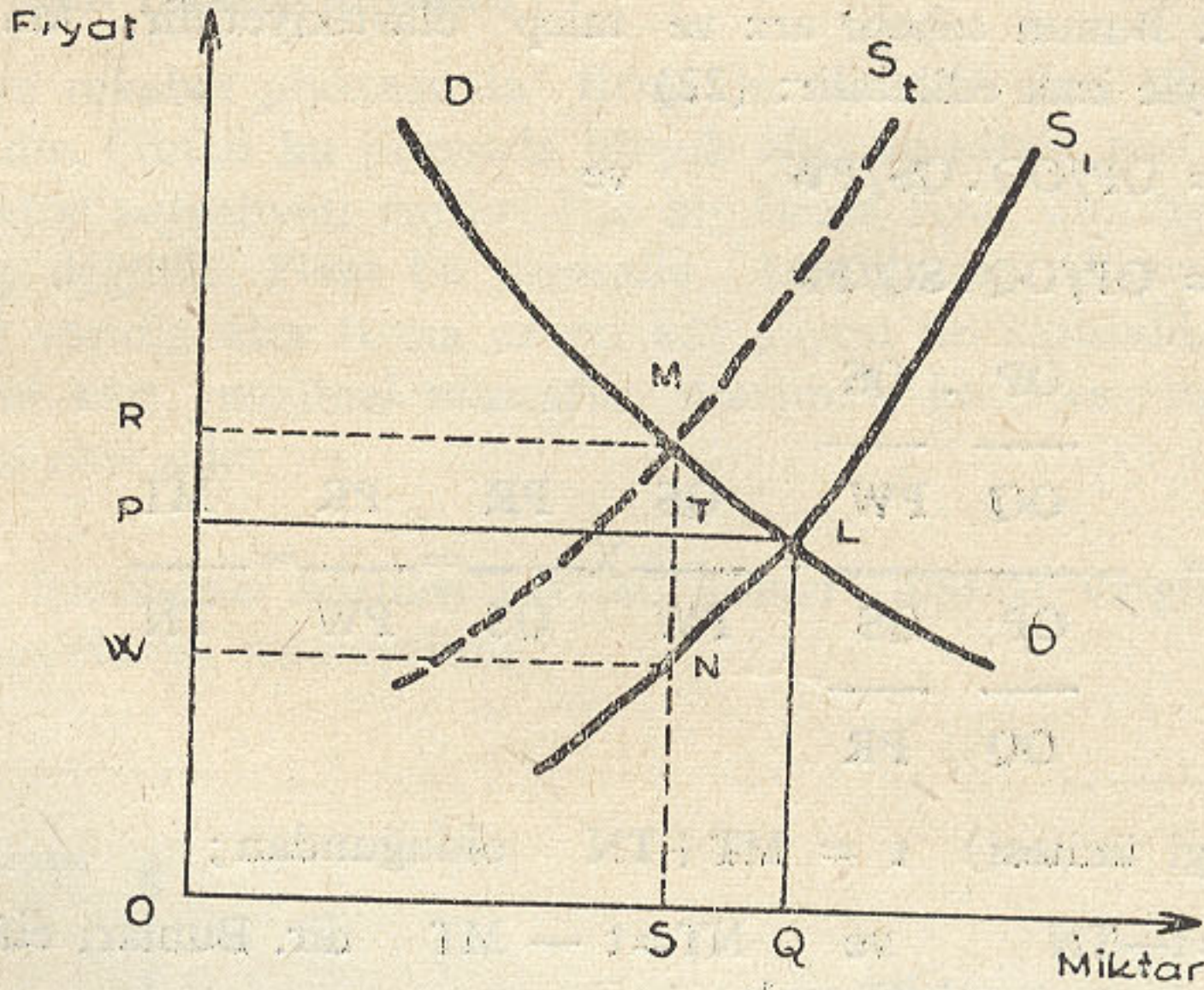
Bir masraf vergisi herbir output ünitesi başına konabildiği gi-

(20) Due. J.: A.g.e. Sh: 301.

(21) Due. J.: A.g.e. Sh: 31 Dip notu.

bi (spesifik vergi), outputun kıymeti üzerine de (ad volarem vergi) konabilir. Buradaki analizlerimizde kolaylık olması bakımından, daima spesifik bir verginin konduğunu düşüneceğiz.

İnikâsın genel olarak piyasada, arz ve talep şartlarına göre vuku bulacağını söylemiştik. Bu hususun grafik ve matematik ile ifadesi şöyle izah edilebilir:

Şekil: 4

Vergi konmadan önce piyasada arz ve talep S_1 ve D eğrileri ile gösterilmekte, P fiyatında Q miktar ünite satılmaktadır. Her bir ünite üzerine sabit miktarda vergi konduğunu farzedelim. Bu verginin tesiri ile arz eğrisi eskisine paralel ve vergi miktarına eşit olarak yukarı doğru kayacaktır. Çünkü her bir satıcı şöyle düşünecektir: Belli bir istihsal miktarında OQ kadar istihsalde bulunmakta ve ünite başına OP elde etmektedir. Bu miktarı vergi konduktan sonra da satabilmesi için müstehlikin kendisine ($OP +$ vergi miktarı) kadar fiyat ödemesi icap etmekte, halbuki bu fiyat müstehlik tarafından ödenmemektedir. Şu halde satıcı bu vergiyi fiyat mekanizması ile inikâs ettirmek için arzı OS kadar kısacaktır. Yeni muvazene noktası L den M e gelmiştir. OS istihsal

miktarında fiyat OR dir. Fakat MN=RW devlet tarafından vergi olarak adındığına göre, satıcının eline geçen para SN olmakta ve eskisine nisbetle PW kadar bir kayba uğramaktadır.

Şu halde OS miktarı satışla müstehlik harcaması, OR fiyatında, OSMR; satıcının hasılası OWNS ve devletin vergi hasılatı WRMN dir. Bu hasılaya müstehlik RPMT ve satıcı WPTN ödemek suretile iştirak etmektedir. Demekki inikâs tam olmamakla beraber verginin bir kısmı inikâs etmekte ve bir kısmına satıcı katlanmaktadır. Bunun sebebi arz ve talep elâstikiyetidir. Matematik olarak şöyle izah edilebilir: (22)

$$E_s = OP/OQ \cdot QS/PW \quad \text{ve}$$

$$E_d = OP/OQ \cdot SQ/PR$$

$$\frac{E_s}{E_d} = \frac{\frac{OP}{OQ} \cdot \frac{QS}{PW}}{\frac{OP}{OQ} \cdot \frac{SQ}{PR}} = \frac{QS}{PW} \cdot \frac{PR}{SQ} = \frac{PR}{PW} \cdot \frac{MT}{TN}$$

(Vergi ünitesi) $t = MT + TN$ olduğundan;

$MT = t - TN$ ve $TN = t - MT$ dir. Bunları elâstikiyet formülünde yerine koyarsak:

$$\frac{E_s}{E_d} = \frac{t - TN}{TN} \quad \text{TN} \cdot E_s = E_d \cdot t - E_d \cdot TN$$

$$\text{TN} (E_s + E_d) = E_d \cdot t$$

$$\text{TN} = t \left(\frac{E_d}{E_s + E_d} \right) \quad \text{ve aynı şey MT için yapılarak;}$$

$$\text{TM} = t \left(\frac{E_s}{E_s + E_d} \right) \quad \text{bulunur.}$$

Eğer $E_d = 0$ ise $TN = 0$ ve $MT = t$ dir.

Eğer $E_s = 0$ » $TN = t$ » $MT = 0$ »

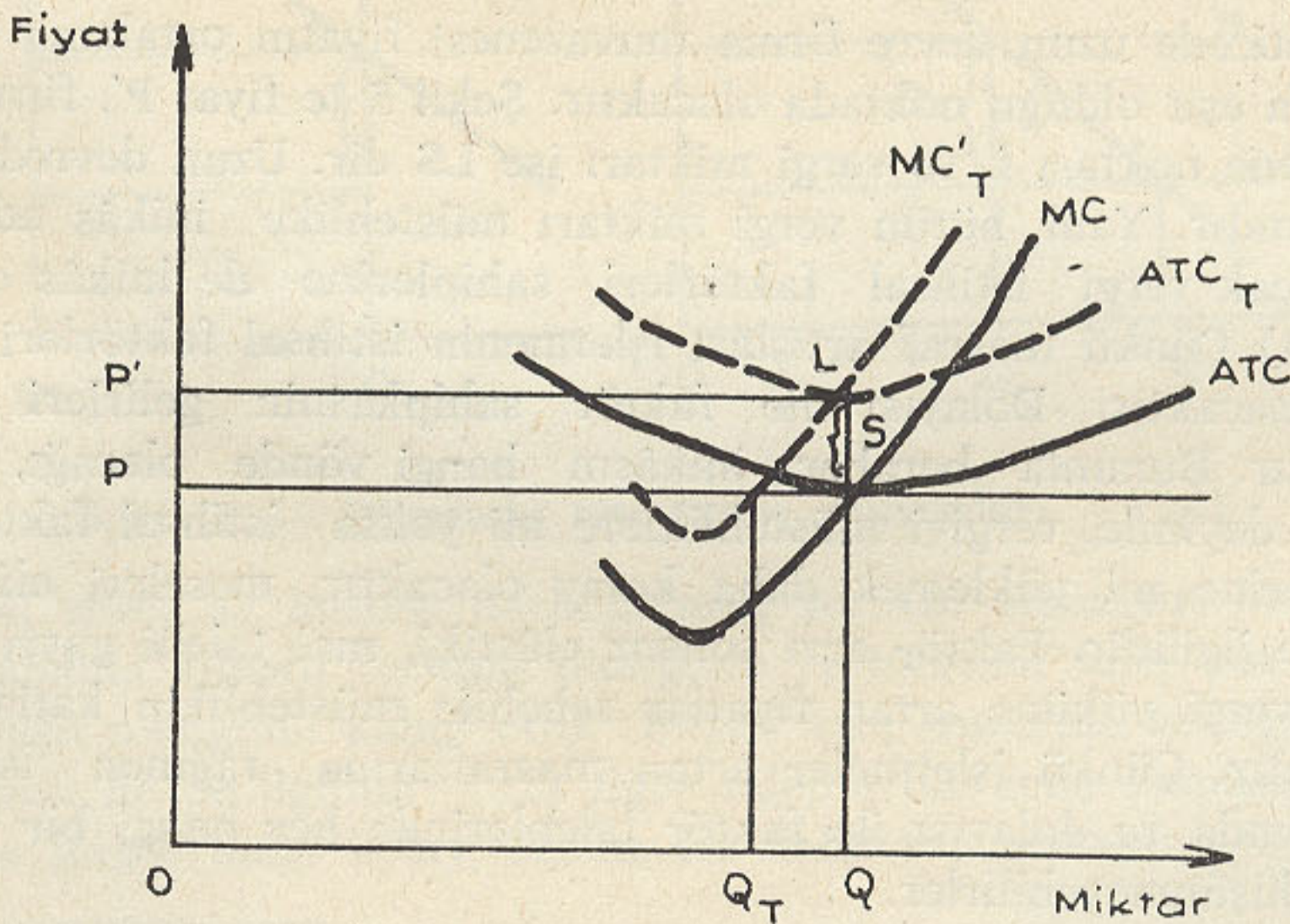
Eğer $E_d = \infty$ » $TN = t$ » $MT = 0$ »

Eğer $E_s = \infty$ » $TN = 0$ » $MT = t$ »

a) Tam rekabet piyasası :

Tam rekabet piyasasında firmanın malına olan talep sonsuz elâstikidir. Çünkü bu piyasada birçok alıcı ve satıcı, mal homojenliği, faktör seyyaliyeti vardır. Hiç bir firma fiyat üzerinde kontrola sahip değildir. Fiyat bu piyasada, kendilerine dışarıdan verilmiş bir veridir. Her firma azami kâr gayesi ile istihsalde bulunur ve azami kârı, marjinal masrafın marjinal hasılaya eşit olduğu noktada elde eder.

Bu işletmenin hasılası üzerine konan masraf vergisinin kısa devre tesirlerini inceleyelim;

Şekil: 5

İşletmenin vergi öncesi muvazene noktasının S olduğunu kabul edelim. İşletme, P fiyatında OQ kadar istihsalde bulunmaktadır. Fiyat, marjinal ve ortalama masrafa eşittir. Vergi konduktan sonra ilk tesir masraflarda bir artış şeklinde olacaktır. Çünkü istihsal edilecek son ünite için firma sabit bir miktar vergi verecek, dolayısı ile gerek marjinal gerek ortalama masraf yükselecektir. Şekilde ATC ve MC '_T vergi sonrası masraf artışlarını göstermektedir. Bu durumda işletme OQ' yerine OQ _T istihsalde bulunacaktır. Çünkü marjinal masrafını, bu istihsal seviyesinde fiyatına eşitlemektedir.

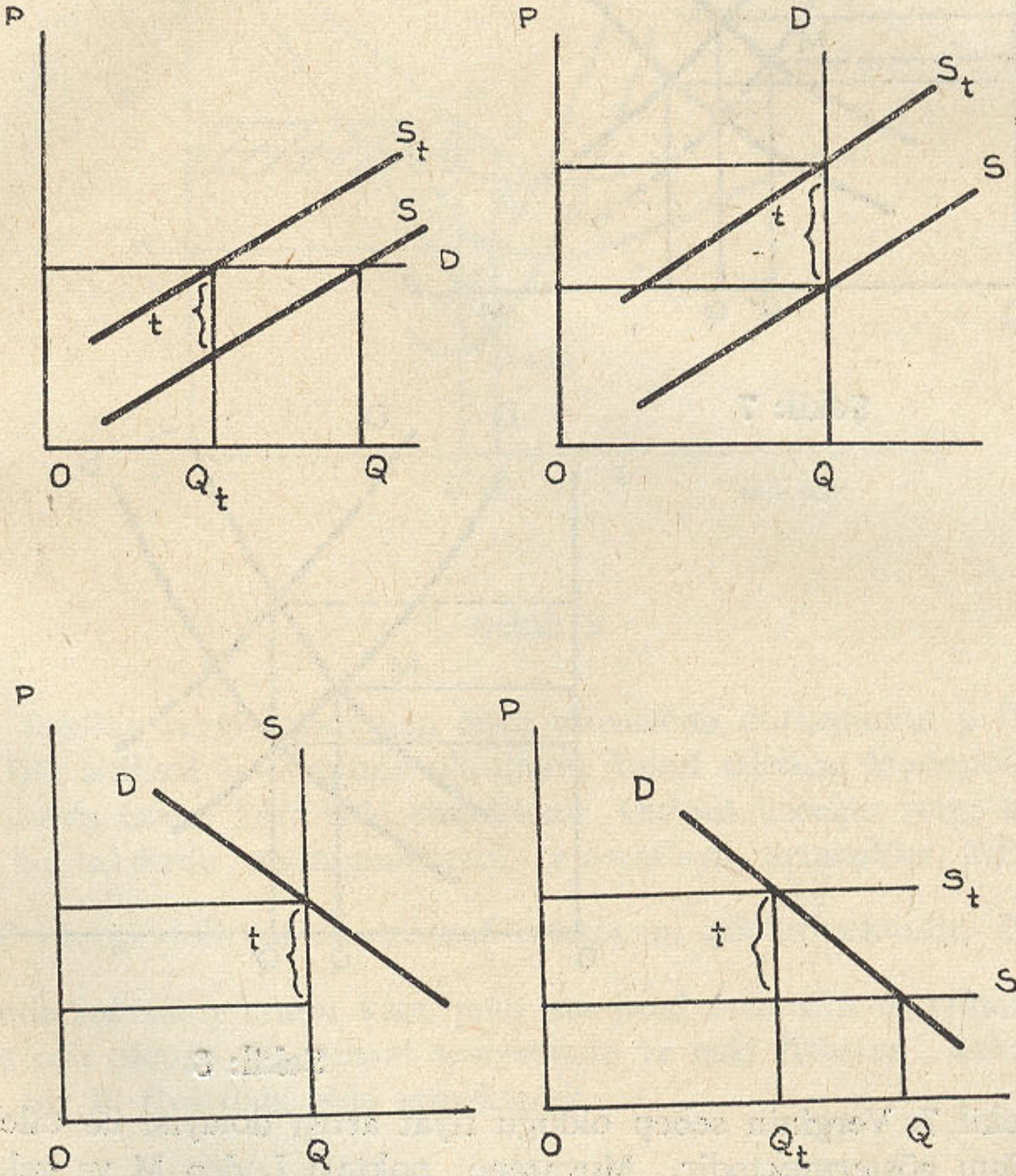
Şu halde verginin tesiri ile firmaların outputları azalacaktır. Arzların azalması dolayısı ile fiyat yükselecek ve vergi yüküne kısmen müstehlik, kısmen de satıcı katlanacaktır. Piyasa muvazenesi şekil 4 de görüldüğü gibi olacaktır.

Uzun devrede vaziyet şudur: Vergi dolayısı ile firmaların masrafları, fiyatların üstüne çıkınca, bu kayıp dolayısı ile firmalar piyasadan çekilecekler ve yatırımlar daha kârlı sahalara yönelecektir. Firmaların bu hareketi, fiyatın, işletmenin ortalama genel masraflarını karşılayabilecek şekilde yükselmesine kadar devam edecektir. Böylece işletme için; artık başka sahalara yatırım yapmanın herhangi bir cazibesi olmayacaktır.

Neticede uzun devre firma muvazenesi fiyatın ortalama genel masrafa eşit olduğu noktada olacaktır. Şekil 5 te fiyat P' , firmanın muvazene noktası L ve vergi miktarı ise LS dir. Uzun devrede inikâs tamdır. Yani, bütün vergi miktarı müstehlike inikâs edecektir. Ancak vergi istihsal faktörleri sahiplerine de inikâs edebilir. (23) Çünkü masraf artışları işletmenin istihsal faktörleri talebini kısacaktır. Dolayısı ile faktör sahiplerinin gelirleri azalmış olur. Bununla beraber inikâsın hangi yönde olacağı, başka bir deyimle, vergiyi müstehliklere mi yoksa istihsal faktörleri sahiplerine mi yüklemek daha kolay olacaktır, meselesi elâstikiyetlerle ilgilidir. Faktör arzı sonsuz elâstiki, mal talebi gayri elâstikse, vergi yüküne artan fiyatlar sebebiyle müstehliğin katlanacağı açıktır. Çünkü işletmeler artan masraflarına rağmen istihsal miktarında ve dolayısı ile faktör taleplerinde her hangi bir azaltmayı düşünmeyebilirler.

(23) Bowman and Bach: *Economic analysis and Public policy* Sh: 718. Prentice-Hall Inc. Publishers. New York. Second edition, 1950.

Talep ve arz elâstikiyetlerine göre piyasada verginin inikâs imkânları aşağıda gösterilmiştir. (Burada arz ve talebin sonsuz elâstik ve tam gayrı elâstik olduğu durumlar alınmıştır.)

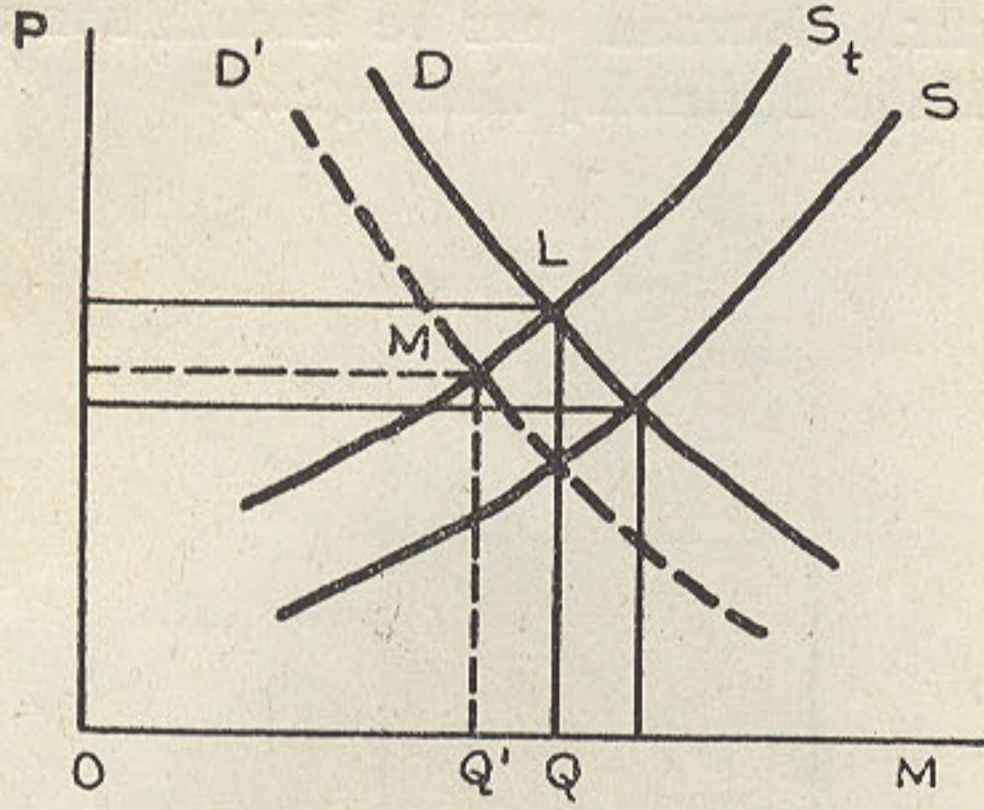

Şekil 6 — Piyasada muvazene durumları (24)

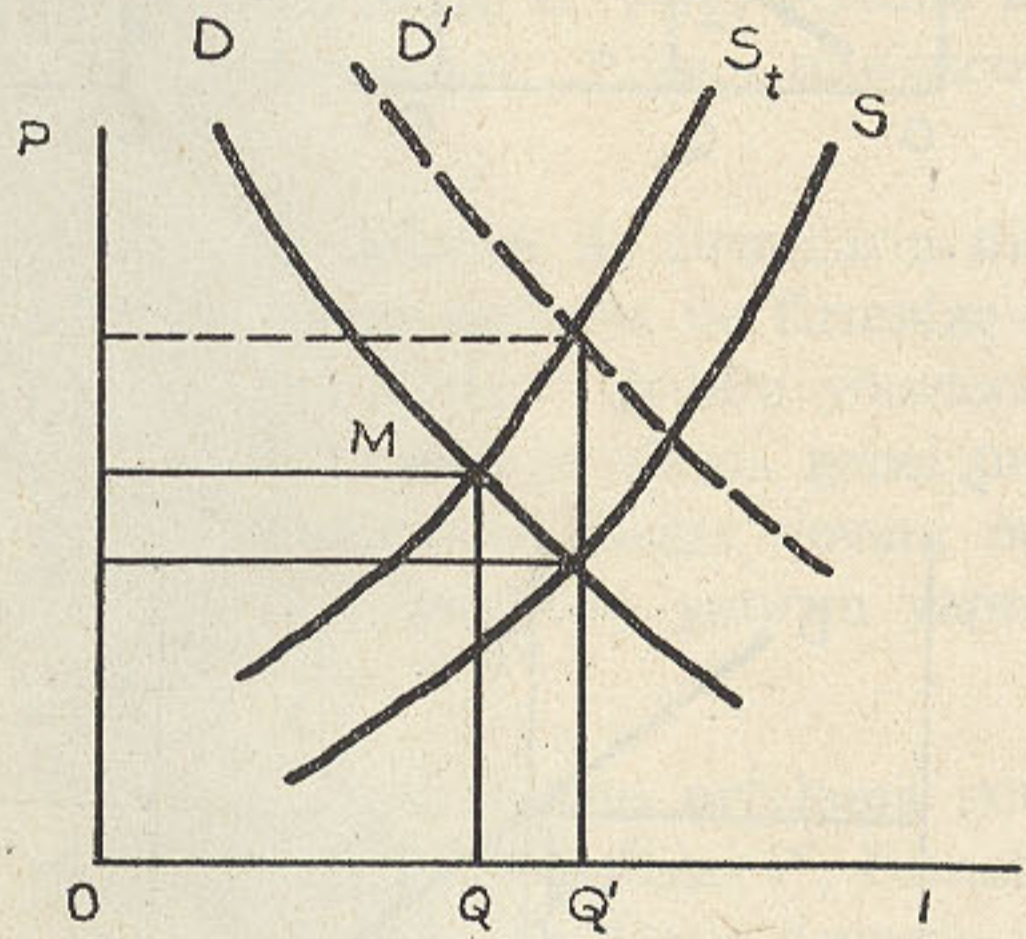
Bu arada şu hususu da belirtmek yerinde olacaktır. Meselelerin izahında talebin verilmiş olduğunu ve inikâsın talep elâstikiyetine bağlı olduğunu kabul ettik. İnikâs aynı zamanda talebin artıp eksilmesi ile de ilgilidir. (25) Eğer talepte bir artış olmuşsa müstehlike inikâs daha kolay, aksine ise daha zor olacaktır.

(24) Poole, K.E.: A.g.e. Sh: 126 ve 127.

(25) Kastedilen husus, eğrinin bütünü ile sağa ve sola hareketlidir.

Şekil: 7

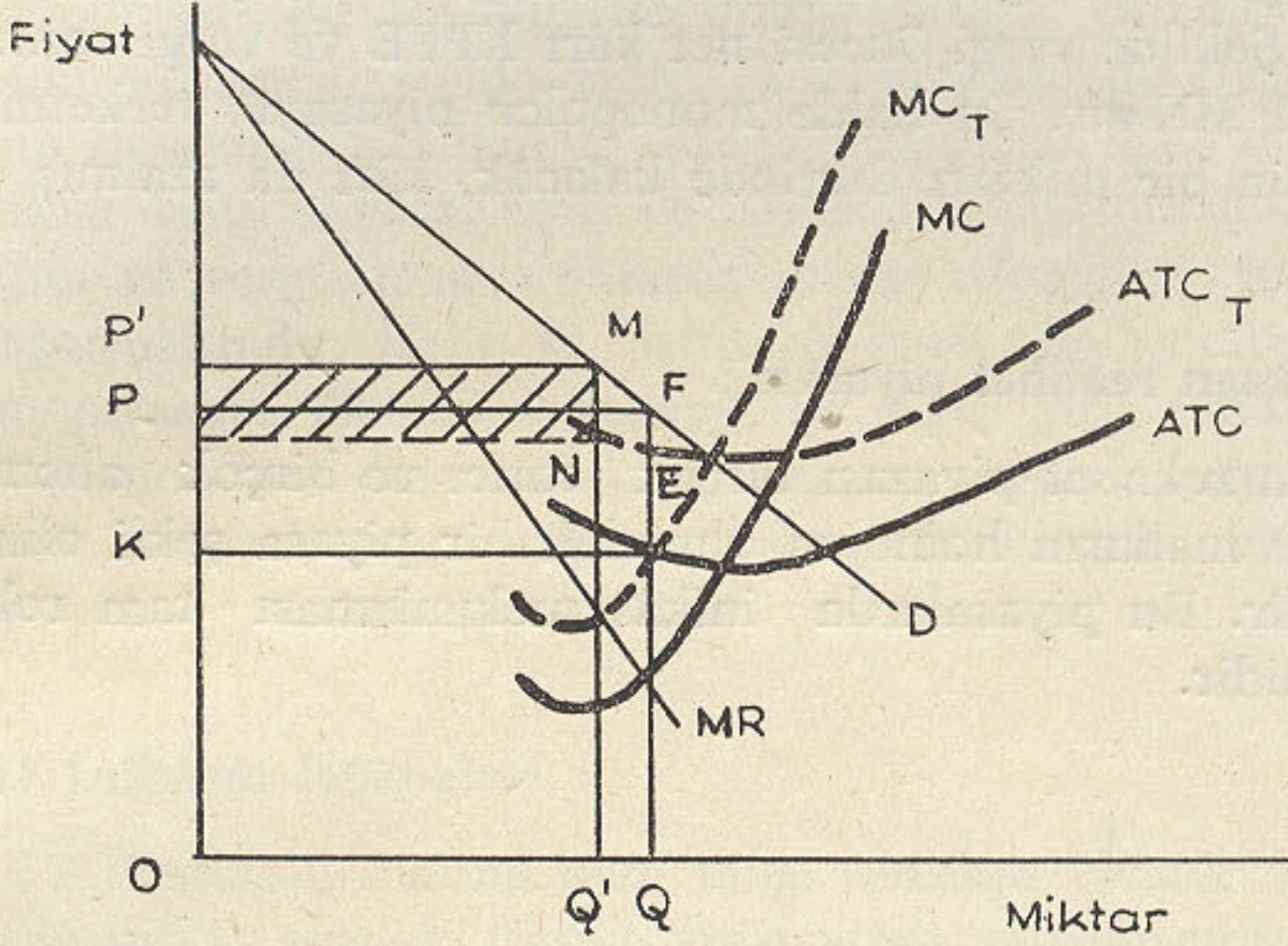

Şekil: 8

Şekil 7. Verginin sebep olduğu fiyat artışı dolayısıyla talebin azaldığını göstermektedir. Muvazene noktası L den M ye gelmiş ve verginin büyük bir kısmı satıcı üzerinde kalmıştır. Nitekim vergilenen malın karşısında ikame malı varsa, müstehlikin harcaması bu mala kayacak ve satıcının malına olan talebi azalacaktır. Bu durum inikâsı zorlaştırır. (Şekil 8) ise, talep artışı sebebiyle yeni muvazene durumunu göstermektedir.

b) Tam Monopol piyasası :

Tam monopol piyasası, bir tek satıcı bir tek alıcının bulunduğu bir piyasadır. Bu piyasada inikâs mekanizması tam rekabette olduğu gibidir. Bununla beraber neticeler farklıdır.

Şekil: 9

Şekilde vergi konmadan önce muvazene durumunun p fiyatında OQ istihsal seviyesinde olduğunu kabul edelim. Monopolist bu durumda azami kârı elde etmektedir. Output üzerine vergi konunca, bu takdirde monopolcunun masrafları artacaktır. MC ve ATC_T vergi dolayısı ile masraf artışlarını göstermektedir. Bu durumda inhisarcı azami kârı, yeni marjinal masrafın marjinal hasılaya eşit olduğu Q' istihsal seviyesinde ve eski fiyattan daha yüksek bir P' fiyatında elde etmektedir.

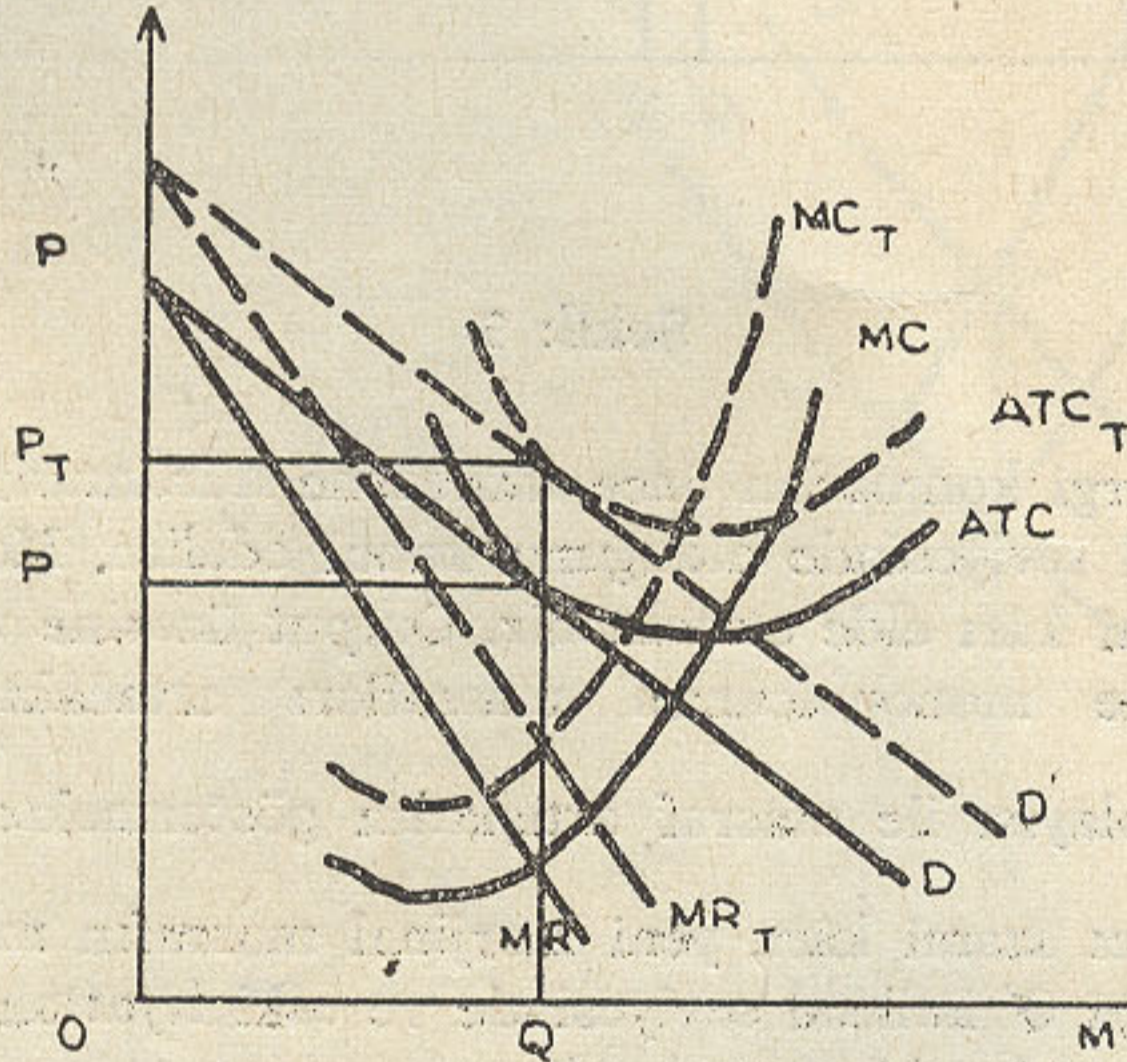
Kısa devrede vergi tesiri outputun azalıp fiyatların artması şeklinde tam rekabetteki gibidir. Verginin bir kısmı output azalması dolayısı ile müstehlik ve istihsal faktörleri sahipleri üzerinde kaldığı gibi, bir kısmı da satıcı üzerinde kalacaktır. Fiyat artışı da talep eğrisinin alâstikiyetine bağlıdır.

Uzun devrede verginin tesiri tam rekabette olduğundan farklıdır. Çünkü tam rekabette fiyatın masrafları karşılamakta kifayetsiz olması yüzünden firmalar piyasayı terketmekte, bu hareket fiyatın ortalama masrafa eşit olduğu noktaya kadar devam etmekte idi. Böylece fiyat artışı verginin tamamen müstehlik üzerine inikâsını mümkün kılmaktaydı. Burada ise monopolcu verginin ilk öde-

yicisi olduğu halde, yani masrafları arttığı halde, gene de kâr etmektedir. Şekilde vergi öncesi net kârı KPFE ve vergi sonrası net kârı ise PP'MN dir. Şu halde monopolcu piyasayı terketmeyecektir. Verginin bir miktarı üzerinde kalacak, kârı da azalmış olacaktır.

c) Noksan rekabet piyasası ;

Noksan rekabet piyasası birçok satıcı ve birçok alıcının bulunduğu ve malların homojen olmadığı bir piyasa şekli olarak tarif edilebilir. Bu piyasalarda inikâs mekanizması tam rekabette olduğu gibidir.

(Şekil: 10)

Firma OQ kadar istihsalde bulunmakta, P fiyatından satış yapmaktadır. Bu piyasada elde edilen normal kârdır, ortalama genel masraf eğrisi talep doğrusuna teğettir. Vergi dolayısı ile firmaların maliyetleri artacak ve bu artış fiyatları yükseltecektir. Ancak fiyat artışı talebi azaltabileceği için firmalar verginin bir kısmını müstehlike inikâs ettirseler bile büyük bir kısmına kendileri katlanacaklardır. Bu yük işletmelerin piyasadan çekilmelerine ve vergilenmemiş sahalara yatırım yapmalarına sebebiyet verecektir. Neticede fiyatlar yükslecek ve işletmenin vergi sonrası ortalama masraflarına eşit hale gelecektir. Şekilde P yeni fiyat seviyesini

Rekabet şartlarının eksik olduğu diğer önemli bir piyasa şekli oligopol'dur. Bu piyasalarda birkaç satıcı, birçok alıcı bulunmaktadır ve mallar homojendir. (26). Oligopol'de fiyat tesbiti rakiplerin davranışı ile ilgilidir. Ancak rakiplerin davranışındaki belirsizlikler vergi sonrası fiyat ve istihsal miktarının hangi seviyede olacağını ve verginin ne miktarda inikâs edeceğini izahta güçlükler doğurmaktadır. Kaldı ki firmalar arası anlaşmalar diğerlerinin bu piyasaya girişini engelleyebilir. Eğer giriş tahdit edilmişse, firmalar monopol durumunda olacak ve vergiye rağmen kâr edeceklerdir. Bu bakımdan inikâsın monopoldeki gibi olduğunu söyleyebiliriz.

d) İnikâsın istisnaları :

i - Firmanın malına olan talep oldukça elâstik olabilir. Bu takdirde inikâs zordur. Çünkü fiyat artışı satış hacmine tesir edecektir.

ii - İkame malları mevcutsa ve bilhassa vergilenmemişse, inikâs olmayacaktır. Çünkü talep bu mallara kayacaktır.

iii - Firmalar arasında rekabet çok şiddetli ise, bazı işletmeler fiyatları düşürmek suretile kazanç yollarını arayacaklardır.

iv - Eğer vergi nisbetleri düşükse, firmalar buna katlanmak suretile fiyatları arttırmak yoluna gitmeyeceklerdir.

3. Gümrük resimlerinin iktisadî tesirleri :

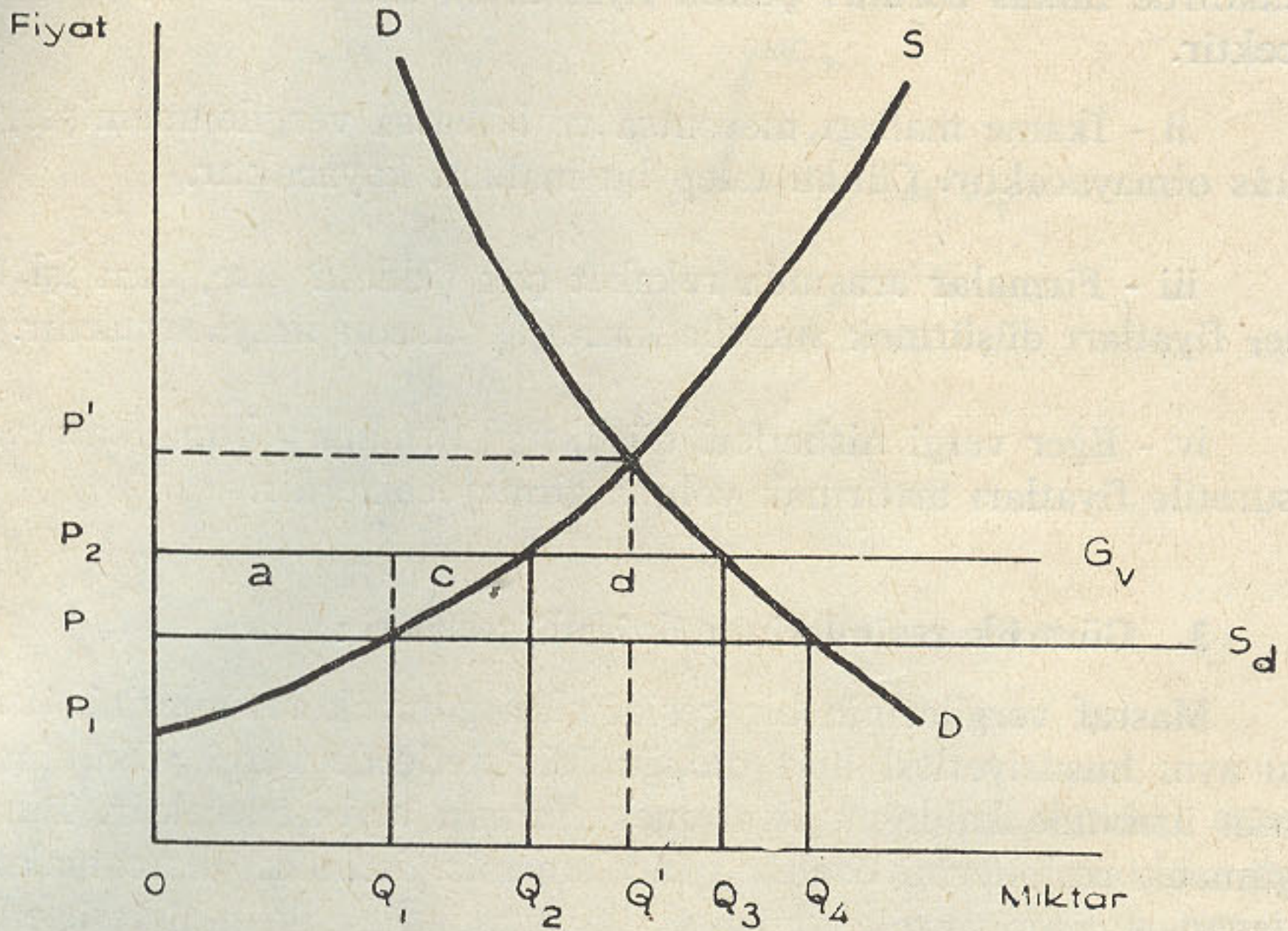
Masraf vergilerinin bir çeşidi olan gümrük resimlerinin inikâsı aynı hususiyetleri haiz olduğu için neticede vergi yükünün kimin üzerinde kaldığını fiyat mekanizması tayin edecektir. Burada gümrük resimlerini özellikle incelememiz, istihlâk harcamalarına dayanan diğer vergilere nisbetle bu vergilerin iktisadî tesirlerinin daha farklı oluşundandır. Genel olarak gümrük resimlerinin 7 tesiri vardır (27).

(26) Bu piyasalarda mallar farklı olabilir. Mutlaka homojen olması gerekmez. Bakınız: W.J.L. Ryan: A.g.e. Sh: 320.

(27) Kindleberger. P; *International economics* Sh: 213 Richard D. Irwin, INC. Homewood Illinois 1958.

- a) Himayeci tesir,
- b) İstihlâk tesiri,
- c) Hasıla tesiri,
- d) Gelir paylaşılmasına tesir,
- e) Ticaret hadlerine tesir,
- f) İstihdam seviyesine tesir,
- g) Tediye bilânçosu üzerine tesir.

Bu tesirleri kısaca gözden geçirelim: Gümrük vergilerinin himayeci ve diğer tesirleri diyagram yardımı ile kolayca izah edilebilir. Burada, vergiye konu olan malın dahilde artan maliyetlerle çalışan bir endüstri tarafından istihsal edildiğini kabul ediyoruz. (28)

Şekil : 11

Mala olan talep DD eğrisi ile; mal arzı ise S eğrisi ile gösterilmektedir. S eğrisinin aynı zamanda endüstrinin artan maliyet eğ-

(28) Burada sabit ve azalan maliyet şartlarında istihsalde bulunduğu hususu da düşünülebilir. Analiz şekli yine aynı olacaktır.

risi olduğunu farzediyoruz. P_1 fiyatı, istihsal sıfır iken dahi bu fiyatta tekabül eden bir maliyetin mevcudiyetini göstermektedir. OP' fiyatında ve OQ' istihsal seviyesinde işletme muvazenede de olacaktır. Şimdi dünya piyasasında bu malın fiyatının OP olduğunu kabul edelim. Şekilde S_d doğrusu dünya piyasasındaki arz eğrisini göstermektedir. (Bu eğrinin sonsuz derecede elâstik olacağı âşikârdır.) Bu takdirde bu mala olan talep miktarı OQ_4 kadar, fakat bunun dahilinde karşılanabilecek kısmı OQ_1 , kadardır. Şu halde OQ_1 talep fazlası, ithal sureti ile karşılanacaktır. Devlet tarafından fiyatlar üzerine konan gümrük resmi PP_2 ise, yeni fiyat S_d değil, G olacaktır. Neticede yerli endüstride, sadece maliyeti OP olan değil, fakat OP_2 olan firmalar da istihsalde bulunabileceklerdir. Bundan dolayı bu fiyat seviyesindeki, OQ_3 talep miktarının OQ_2 kısmı dahilinde karşılanacak OQ_2 miktarı ise hariçten temin edilecektir.

Özetleyecek olursak; OQ_1 gümrük vergisinin müstahsilli himaye edici tesiri, OQ_2 müstehlikin istihlâkinde meydana gelen azalma dolayısı ile istihlâk tesiri, d_a sahası dışarıdan yapılan OQ_3 ithalât miktarının PP_2 gümrük vergisi ile çarpılması neticesinde devlet tarafından elde edilen hasıla tesiridir. (29) Gelir paylaşımına olan tesir şekilde a ve c sahaları ile gösterilebilir. a sahası P maliyetinde istihsalde bulunan müstahsilin vergi dolayısı ile elde ettiği ilâve kârdır. c sahası ise, verginin himayeci tesiri ile yeniden istihsalde bulunmak isteyen yeni teşebbüslerin, maliyetlerinin üzerinde yaptıkları satışlar dolayısı ile elde ettiği kârdır.

Şu halde vergi, müstehlikin istihlâkini kısmakta ve vergi hasılatı da, müstehlikten alınmaktadır. Tabiatıyla, devletin yaptığı çeşitli âmme hizmetleri ile, alınan bu paralar yine müstehliklere tevzi edilecektir. Bu suretle yerli endüstri himaye görmüş bulunmaktadır. Bu himayenin büyüklüğü arz eğrisinin başka bir deyimle, maliyet eğrisinin elâstikiyetine bağlıdır.

Gümrük resimleri devlete hasıla sağlama gayesi de güdebilir. Ancak çok yüksek tutulursa, yerli endüstri yeter derecede himaye gördüğü halde, talebi oldukça kısacağundan, vergi hasılatı azalacaktır. Düşük ölçüde alınan gümrük resimleri ise, hem himayeyi, hem de kâfi derecede hasılayı sağlayamaz. Devlet o şekilde bir gümrük resmi koymalıdır ki, gerek azami hasıla gerekse himaye gerçekleşebilsin (30).

Gümrük resimlerinin bir diğer tesiri de istihdam seviyesi üzerinedir (31). Bir memlekette istihdam seviyesini tayin eden husus efektif taleptir. Eğer memleket ekonomisi düşük istihdam seviyesinde çalışıyorsa, yani memlekette işsizlik varsa, bu takdirde gümrük vergileri bu işsizliğe mani olmak suretile tam istihdamı sağlayabilir. Çünkü gümrük vergisi ithal talebini kısacak ve dış mallara olan talep yerli endüstri mallarına kayacaktır. Bu hareket memlekette yeni iş sahalarının açılmasına ve işsizlerin buralarda çalıştırılması ile işsizliğin bertaraf edilmesine sebep olacaktır. (32)

Ancak bu husus, millî ekonomi menfaatleri bahis konusu olduğu zaman mümkündür. Aksi halde karşı taraftan yapılacak bir misilleme, gümrük vergisinin bu müsbet tesirini faydasız kılacaktır. Kaldı ki misilleme olmasa bile, diğer memleketin ihracatının azalması, gelirinin azalmasına sebep olacak ve dolayısı ile o memlekete ihracat imkânları azalacaktır. Tabiatıyla bu husus her zaman doğru değildir. Bir memleket dünya ticaretinde birtek memleketle iktisadî münasebette bulunmadığı gibi, Amerika ve bu tip ileri gitmiş memleketlerin mallarına konan yüksek gümrük vergileri, bu memleketlerin gelirlerini azaltmak suretile işsizliğe sebebiyet vermezler. Üstelik bu gibi memleketlerde dış ticaret açığını kapayacak altın ve döviz stokları da vardır.

Gümrük vergilerinin diğer iktisadî tesirleri, tediye bilânçoları ve ticaret hadleri üzerinedir. Vergi, ithal talebini kısıttığı için,

(30) Blakey Roy: *Maliye ders notları*, sh. 107, çev: Reşat Aktan SBF yayını Ankara 1953.

(31) Gümrük vergisinin istihdam, tediye bilânçosu ve ticaret hadleri üzerindeki tesirleri konumuz dışında olmakla beraber kısaca bahsetmekte fayda gördük.

(32) Kastedilen işsizliğin talep kifayetsizliğinden ileri gelen bünyevî işsizlik olduğu hatırdta tutulmalıdır. Gizli işsizlik ise sermaye teçhizatının kifayetsizliğinden

diye bilânçosu açığı, eğer varsa, kapanacaktır. Aynı şekilde, kısmi talep, karşı memleketin bahis konusu malın fiyatını indirmesi şeklinde tesir icra ederse, ticaret hadleri lehimize dönmüş, yani imrük resmini o memleket ödemiş olur.

D. ARAZİ VE BİNA VERGİLERİ

1. İktisadi tesirleri;

Bu vergiler arazi ve binaların yıllık sâfi gelirinden alınmaktadır. Bu vergi yüksek nisbetlerde konulduğu takdirde yatırımların vergilenememiş sahalara kaçmasına yol açacaktır. Bilhassa şirketlerin sahip oldukları arazi ve binalardan alınan bu vergi, şirket kârlarını azaltacaktır. Bu bakımdan kurumlar vergisinin tesirleri incelirken de söylediğimiz gibi, bazı marjinal teşebbüslerin kârı azalır. Bu vergiler firmanın masraf unsurunu teşkil edeceğinden, marjinal edilen mamülün de fiyatı artacak; bu artış neticede istihsal miktarında bir kısıntıya sebep olabilecektir.

2. İnikâsı :

Arazi ve binalar üzerine konan verginin inikâsı kısa devrede bahis konusu değildir. Çünkü arazi ve binanın alıcısı, vergi miktarını cari faiz haddi ile kapitalize etmek suretile bunu satıcı üzerine yükleyebilir. Ancak talebin çok şiddetli olduğu devrelerde, ev sahipleri kiraları arttırmak suretile bu vergiyi kiracıya yükleyecektir. Bununla beraber normal zamanlarda vergi satıcı üzerindedir.

Uzun devrede ise, arazi ve bina vergilerinin inikâs imkânları azdır. Çünkü verginin sebebiyet verdiği gelir azalması, yatırımların vergilenmemiş sahalara kaymasına sebep olacaktır. Bu takdirde eski binalar zamanla eskiyecek ve yeni bina yapılmadığı için bina arzı azalacaktır. Bu durumda ev sahipleri kiraları arttırarak vergiyi kiracıya veya alıcıya inikâs ettirebilir.